

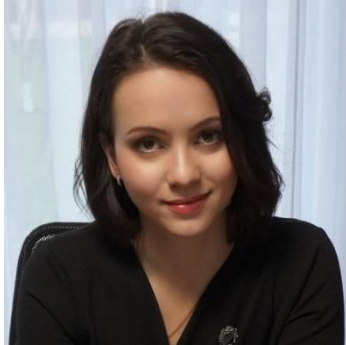
УДК 343.98

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-314-320>

<https://orcid.org/0000-0002-1842-1810>

Кобилянський Олег Леонідович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доктор філософії, доцент кафедри цивільного
та кримінального права Навчально-наукового
інституту управління технологій та правових наук
Національного транспортного університету
м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6002-0463>

Ергард Наталія Миколаївна

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту охорони здоров'я
Національного медичного університету
імені О.О. Богомольця, юрист
м. Київ, Україна

ПРИВАТНА СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК СКЛADOVA РЕФОРМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядається системна криза державної судово-медичної експертизи в Україні, яка загострилася в умовах повномасштабної війни. Чинна модель, що характеризується монополією, застарілою нормативною базою, бюрократизмом, відсутністю ефективного механізму відповідальності експертів та затримками у проведенні досліджень, не відповідає викликам сьогодення та європейським стандартам правосуддя. Це призводить до упередженості, зниження якості висновків та підриває довіру до інституту експертизи.

Автор обґрунтовує, що вирішенням цієї кризи має стати інституціоналізація приватної судово-медичної експертизи. Її впровадження розглядається як ключовий елемент реформи, здатний створити здорову конкуренцію, підвищити якість, оперативність та об'єктивність експертних досліджень. У статті доводиться, що приватна експертиза є не альтернативою, а необхідним партнером державній системі для формування сучасної, справедливої та відповідальної експертної галузі в Україні.

Ключові слова: судово-медична експертиза, приватна експертиза, кримінальний процес, законодавство, незалежність експертів, стандартизація.

Annotation. The article examines the systemic crisis of the state forensic medical examination system in Ukraine, which has been critically exacerbated by the conditions of full-scale war. The current model, characterized by a state monopoly, an outdated regulatory framework, pervasive bureaucracy, a lack of effective mechanisms for expert accountability, and significant delays in conducting examinations, fails to meet contemporary challenges and European standards of justice. This leads to inherent bias, a decline in the quality of expert conclusions, and a fundamental erosion of trust in the institution of forensic expertise itself. The authors argue that the introduction and development of a private forensic medical examination sector is not merely an alternative but an essential component of a comprehensive reform, serving as a catalyst for systemic change. The analysis identifies key problems within the dominant state model, including methodological stagnation, corruption risks, and the automatic judicial acceptance of state expert conclusions without critical assessment.

The research substantiates that private expertise is a logical and necessary response to the needs of a modern adversarial judicial process, ensuring the principle of equality of arms. It is positioned as a mechanism to create healthy competition for state institutions, which would inevitably stimulate an overall increase in the quality, objectivity, timeliness, and transparency of forensic investigations. Drawing on international experience, particularly from EU countries like Germany and Poland, the article advocates for a pluralistic model where state and private sectors co-exist, fostering a competitive environment that benefits the entire system. For successful integration, a multifaceted reform approach is proposed. This includes establishing a clear legal status for private forensic medical practice, overhauling obsolete regulations (such as Order No. 6 from 1995), implementing standardized quality control and audit mechanisms, and enhancing the professional training of experts.

Furthermore, the study emphasizes the crucial need for a paradigm shift in judicial practice, moving from the automatic acceptance of state conclusions to a critical evaluation of the reliability and scientific validity of all expert reports, regardless of their origin. The scientific novelty of the work lies in its comprehensive justification of the role of private expertise as a partner to the state system, capable of fundamentally reshaping the landscape of forensic support for justice. The practical significance of the conclusions is extensive, providing a foundation for legislative modernization, the development of new judicial practices, and offering valuable insights for lawyers, courts, and medical institutions to effectively utilize independent experts, thereby strengthening the right to a fair trial and advancing the formation of a modern, evidence-based, and equitable forensic system in Ukraine aligned with European norms.

Keywords: forensic medicine, private expertise, criminal process, legislation, expert independence, standardization.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни в Україні питання об'єктивності, своєчасності та неупередженості судово-медичних експертиз набуло особливого значення. Різке зростання кількості тілесних ушкоджень серед військовослужбовців і цивільного населення, численні випадки загибелі людей унаслідок бойових дій, вибухів, травм, катувань, а також збільшення кількості кримінальних, цивільних, військових справ створили безпрецедентне навантаження на систему судово-медичної експертизи. Водночас, держава опинилася перед необхідністю оновлення цієї системи, адже її сучасний стан не відповідає реальним викликам воєнного часу та вимогам правосуддя європейського зразка.

Судово-медична експертиза, як невід'ємна складова процесу доказування, є одним із ключових інструментів захисту прав людини в суді. Від якості та достовірності експертного висновку часто залежить доля людини, результати розслідування, рішення про відшкодування шкоди чи встановлення ступеня вини. Проте система державних бюро судово-медичної експертизи демонструє ознаки структурного та методичного застою. Вона продовжує працювати на основі застарілих нормативно-правових актів, що вже не відповідає сучасним принципам судово-експертної діяльності, стандартам доказування та технологічним можливостям ХХІ століття.

Застаріла нормативна база, відсутність сучасних методичних підходів, надмірна централізація й залежність експертів від адміністративного керівництва бюро створюють передумови для упередженості, формалізму та зниження рівня професійної відповідальності. Водночас судова практика свідчить, що висновки державних експертів сприймаються судами майже автоматично, без належного критичного аналізу, як основне джерело доказів. Це формує небезпечну тенденцію, коли державний статус висновку ототожнюється з його достовірністю, незалежно від якості чи логічної аргументованості проведеного дослідження.

Особливо гострою є проблема відповідальності експертів державних установ за помилкові або завідомо неправильні висновки. Нині відсутній ефективний механізм притягнення їх до дисциплінарної чи кримінальної відповідальності, а скарги на

непрофесійність або упередженість часто залишаються без реагування. Це підриває довіру суспільства до судово-медичної експертизи як інституту та створює простір для зловживань. Ситуацію ускладнюють численні скарги адвокатів та громадян на штучне затягування строків виконання експертних досліджень у низці бюро СМЕ, що нерідко розглядається як інструмент тиску або елемент корупційних практик, оскільки затримки створюють підґрунтя для неформальних домовленостей та ставлять під сумнів неупередженість експертного процесу.

У той же час, запровадження змагальності сторін у судовому процесі, закріплене нормами Конституції України та процесуальними кодексами, передбачає рівність прав сторін у наданні доказів, у тому числі експертних. Саме тому все більшої актуальності набуває потреба у незалежній, приватній судово-медичній експертизі, яка дозволяє реалізувати принцип рівності сторін та забезпечити право на справедливий суд. Для адвокатів, які представляють інтереси громадян у справах, пов'язаних із тілесними ушкодженнями, медичною допомогою, службовими правопорушеннями або відшкодуванням шкоди, можливість отримати незалежний експертний висновок є не лише технічним інструментом, а фактично гарантією змагальності процесу.

Поява приватної судово-медичної експертизи в Україні є закономірною відповіддю на потреби сучасного правосуддя. Її впровадження здатне створити здорову конкуренцію державним установам, стимулювати підвищення якості досліджень, об'єктивності висновків та професійного рівня експертів. Крім того, приватна експертна діяльність сприятиме оздоровленню всієї експертної галузі, оскільки конкуренція неминує підштовхує систему до вдосконалення процедур, прозорості та професійної відповідальності.

Таким чином, у сучасних умовах реформування судової системи України, що триває паралельно з воєнними подіями, питання інституціоналізації приватної судово-медичної експертизи постає не як альтернатива, а як необхідна складова цілісної реформи судово-експертної системи. Її впровадження є важливим кроком до формування демократичної, відкритої та ефективної моделі правосуддя, де на перше місце ставляться не формальні статуси установ, а професіоналізм, об'єктивність і наукова аргументованість кожного експертного висновку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній українській науковій літературі питання приватної судової експертизи поступово переходить із периферійних дискусій у центр академічного інтересу. Він демонструє узагальнення позицій ключових дослідників, які формують наукову основу для реформування експертної системи в напрямку європейських стандартів та демонополізації. У більшості сучасних досліджень домінує теза, що державна модель організації експертної діяльності в Україні є застарілою та не відповідає вимогам Європейського суду з прав людини і стандартам СЕРЕІ (*Європейської комісії з ефективності правосуддя*). Науковці наголошують: формальна незалежність державних експертів не гарантує реальної неупередженості, оскільки інституційна залежність від органів влади створює системний конфлікт інтересів. У дослідженнях підкреслюється, що монополізована система перешкоджає рівному доступу сторін до доказів, стримує розвиток експертних методик та знижує якість експертних рішень [1].

Упродовж останніх років питання реформування судово-медичної експертизи в Україні стали предметом наукового аналізу та експертного обговорення з боку таких сучасних дослідників і практиків, як Голубенко О., Григоренко Ю., Ергард Н., Кобилянський О., Назаров О., Сенюта І., Ярослав Ю. та інші [1-7]. Значна частина публікацій зосереджена на критиці існуючої державної системи, зокрема її закритості, неефективності та залежності від правоохоронних органів, що є вкрай важливо для забезпечення справедливого судочинства. Втім, науковий дискурс недостатньо охоплює приватну судово-медичну експертизу як системний елемент та альтернативну модель, що, безперечно, ускладнює формування цілісної концепції реформи. Попри це, окремі автори намагаються сформулювати власне бачення місця та ролі приватної експертизи в контексті загальних змін.

Так, у своїх роботах Ю. Григоренко акцентує увагу на тому, що приватна експертиза поступово займає стійке місце в сучасному експертному процесі, оскільки забезпечує оперативність, гнучкість та можливість залучення високоспеціалізованих фахівців, яких часто бракує у державному секторі. Автор підкреслює, що зростання попиту на приватні експертні послуги зумовлене недовірою громадян та адвокатської спільноти до окремих державних установ, а також практикою штучного затягування строків виконання досліджень у бюро судово-медичної експертизи, що прямо впливає на доступ сторін до справедливого розгляду. Григоренко наголошує, що приватні експертизи виконують компенсаторну функцію, підсилюючи якість доказової бази у судових справах та сприяючи формуванню більш прозорої й конкурентної експертної системи в Україні [2, 3].

Найбільш системне теоретичне осмислення проблем судово-медичної експертизи, зокрема в рамках медичних справ, представлено в роботі І.Я. Сенюти. Авторка детально аналізує складні методологічні та організаційні проблеми галузі, акцентуючи на необхідності неухильного дотримання принципів незалежності, об'єктивності та наукової обґрунтованості експертного висновку [4].

Вагомий внесок у дослідження приватної експертизи зробили О.Л. Кобилянський та Н.М. Ергард, які безпосередньо досліджують перспективи її впровадження в Україні. Так, на думку Кобилянського О. та Ергард Н., приватна судово-медична експертиза в Україні забезпечує оперативність, високий рівень точності та застосування сучасних методик, що особливо критично в умовах перевантаження державних установ. Приватні експерти, завдяки меншій бюрократії та прямій зацікавленості у репутації, проводять дослідження швидше, забезпечують індивідуальний підхід, готові до комунікації з адвокатами та застосовують новітні технології. Автори підкреслюють, що для ефективної інтеграції цього інституту необхідні: законодавче врегулювання, створення реєстру сертифікованих експертів та контроль за якістю досліджень [5, 256-257].

На думку Костенко Є.Я. та Телендій А.А., децентралізація судово-медичної експертної системи в Україні має суттєві переваги. Вона дозволяє створювати нові експертні установи незалежно від центральних органів, що скорочує строки проведення експертиз і зменшує навантаження на державні служби. Децентралізація стимулює конкуренцію серед експертів, підвищує якість висновків та сприяє впровадженню сучасних методик і технологій. Крім того, вона забезпечує гнучкість у розподілі ресурсів і кадрів, інтеграцію спеціалістів для нових видів експертиз, а також підвищує прозорість та відповідальність установ за результати досліджень. Таким чином, децентралізація виступає ефективним механізмом підвищення оперативності, об'єктивності та довіри до судово-медичних експертиз в Україні [6].

Метою статті є наукове обґрунтування необхідності впровадження та розвитку інституту приватної судово-медичної експертизи в Україні як невід'ємного елементу сучасної експертної інфраструктури, здатного забезпечити підвищення якості експертних висновків, конкурентність експертного середовища та ефективність взаємодії між суспільством, правниками та системою охорони здоров'я. У межах поставленої мети передбачено: визначити ключові системні проблеми, притаманні чинній моделі державного домінування в судово-медичній галузі; з'ясувати, які аспекти роботи державних експертних інституцій залишаються невирішеними або потребують модернізації; проаналізувати міжнародний досвід функціонування приватного експертного сектору та можливість його адаптації до українських реалій; окреслити потенціал приватної судово-медичної експертизи у формуванні здорового конкурентного середовища, що стимулюватиме вдосконалення стандартизованих підходів, підвищення прозорості й відповідальності експертів; обґрунтувати наукові та практичні переваги запровадження такої форми експертної діяльності для адвокатів, судів, страхового сектору, медичних установ та громадян.

Досягнення цієї мети дозволить сформулювати цілісне бачення того, як приватна судово-медична експертиза може стати каталізатором розвитку всієї експертної галузі, сприяти її

оздоровленню та переходу до більш якісних, доказових, незалежних стандартів діяльності.

Виклад основного матеріалу. Матеріал дослідження вибудовується навколо ключової тези: приватна судово-медична експертиза є закономірним етапом еволюції експертної системи, яка потребує модернізації, диверсифікації форм діяльності та підвищення стандартів якості. Аналіз чинної державної моделі свідчить, що багаторічна монополія державних установ, попри сформовану нормативну базу та значний науково-практичний доробок, не забезпечила належного рівня гнучкості, оперативності й адаптивності до потреб сучасного суспільства. Надмірне навантаження на експертні установи, обмеженість кадрових ресурсів, бюрократичні бар'єри та тривалі строки виконання експертиз стають чинниками, які знижують ефективність експертного забезпечення правового процесу, створюючи запит на альтернативні механізми отримання фахового експертного висновку.

Поява приватної судово-медичної експертизи на ринку експертних послуг логічно впливає з цієї потреби, оскільки вона пропонує нову модель організації роботи, засновану на принципах незалежності, персональної відповідальності, контрактної взаємодії та відкритої конкуренції. Саме конкуренція утворює основу оздоровлення експертної галузі, адже в умовах альтернативності замовник отримує можливість обирати експерта не за формальним статусом установи, а за якістю роботи, доказовістю висновку, компетентністю і репутацією фахівця. Такий механізм змушує обидва сектори – державний і приватний – удосконалювати власні стандарти, впроваджувати сучасні методології дослідження, оптимізувати процеси та підвищувати прозорість.

Міжнародний досвід підтверджує, що співіснування двох секторів не лише не загрожує державній системі, а навпаки – стимулює її розвиток. У країнах Європейського Союзу, зокрема Німеччині, Польщі, Чехії, структура експертного середовища заснована на моделі плюралізму форм експертної діяльності, де приватні експерти на рівних умовах здійснюють дослідження, відповідаючи за їх доказову цінність. Україна, з огляду на євроінтеграційні процеси та реформування судової системи, перебуває у тій самій точці розвитку, коли запровадження приватного сектору є не альтернативою, а необхідним доповненням до державної системи.

З огляду на це приватна судово-медична експертиза демонструє низку переваг, які роблять її важливим елементом сучасної експертної інфраструктури. Гнучкість у формуванні експертних команд, можливість залучення фахівців вузького профілю, оперативність отримання результатів, персоніфікована відповідальність експерта, відсутність адміністративного тиску та мінімізація бюрократичних процедур створюють умови для появи висновків високої якості, які відповідають критеріям доказовості та відтворюваності. Водночас приватний сектор відкриває для адвокатів, судів, страхових компаній та інших учасників процесу реальний механізм отримання незалежної експертної думки, що сприяє підвищенню довіри до експертної діяльності загалом.

У результаті поступове формування змішаної моделі експертного забезпечення, у якій державні та приватні установи функціонують паралельно, створює здорове конкурентне середовище, здатне підвищити якість судово-медичних досліджень, оптимізувати організаційні процеси та посилити роль експерта як незалежного професійного суб'єкта, відповідального за наукову обґрунтованість і точність своїх висновків.

Реформування системи судово-медичної експертизи в Україні має спиратися на комплексний, багаторівневий підхід, орієнтований на усунення інституційної монополії, оновлення нормативної бази, впровадження сучасних методологічних стандартів та формування конкурентного експертного середовища. Насамперед необхідним є створення нормативно визначеного правового статусу приватної судово-медичної експертизи як повноправного учасника експертної діяльності, адже саме її інтеграція до системи правосуддя здатна забезпечити формування збалансованого ринку експертних послуг. Офіційне визнання приватних висновків на рівні із державними дозволить суду розглядати альтернативні думки

не як додаткові пояснення, а як повноцінні джерела доказової інформації, що розширює можливості об'єктивного дослідження обставин справи.

Паралельно з цим ключовою умовою модернізації є перегляд і оновлення чинної нормативно-правової бази, зокрема скасування або масштабна ревізія застарілого Наказу № 6 від 17.01.1995 року «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України», який уже не відповідає сучасному стану медицини, європейським стандартам та методологічним вимогам. Нове регулювання має містити стандартизовані критерії якості досліджень, вимоги до прозорості експертних процедур, уніфіковані підходи до оформлення висновків і чіткі механізми контролю за професійною відповідальністю експертів незалежно від форми власності установи. Важливим елементом реформ також є створення системи спеціалізованого аудиту якості, у межах якої незалежні акредитовані комісії оцінювали б дотримання експертами наукових і методичних стандартів.

Наступним напрямом є інституційне посилення судової оцінки експертних висновків. Судова практика потребує переходу від формального прийняття державних висновків «за замовчуванням» до моделі, у якій суд оцінює достовірність, наукову обґрунтованість і внутрішню логіку кожного висновку, незалежно від того, ким він підготовлений – державним чи приватним експертом. Це вимагатиме удосконалення навичок оцінювання доказів суддями та введення спеціальних методичних рекомендацій з інтерпретації медичних експертних документів.

Не менш важливою складовою реформи має стати модернізація кадрової політики. Система потребує умов, у яких експерти матимуть доступ до постійного професійного вдосконалення, міжнародних сертифікованих програм та міждисциплінарних тренінгів. У цьому контексті приватна експертиза відіграє додаткову роль каталізатора розвитку, оскільки створює попит на високий рівень компетенції, що стимулює фахівців до підвищення кваліфікації й освоєння нових методик.

Загалом реформа судово-медичної експертизи має бути побудована як симбіоз оновлення державних інституцій і розвитку незалежного експертного сектору. Саме поєднання цих напрямів дозволить сформулювати відкриту, ефективну та конкурентну систему, у якій якість експертних висновків, професійна доброчесність і наукова обґрунтованість стануть ключовими критеріями професійної діяльності, а захист прав громадян – основною метою.

Висновки. Узагальнення проведеного аналізу дає підстави стверджувати, що розвиток приватної судово-медичної експертизи є не лише перспективним напрямом, а й об'єктивною необхідністю для сучасної України, особливо в умовах воєнного часу, коли навантаження на судово-експертні установи зростає, а якість і швидкість експертних рішень набувають критично важливого значення. Монопольна модель, яка десятиліттями визначала функціонування державних бюро СМЕ, вичерпала свій ресурс: вона не забезпечує достатнього рівня прозорості, не створює умов для конкуренції, не стимулює підвищення якості експертних досліджень та не дає ефективних механізмів контролю професійної відповідальності експертів. Наявність масштабних системних проблем – включно з корупційними ризиками, методологічною стагнацією, залежністю від застарілої нормативної бази та безумовним пріоритетом державних висновків у судовій практиці – виявляє реальну потребу у створенні альтернативного, незалежного експертного середовища.

Проведене дослідження підкреслює, що приватна судово-медична експертиза, на відміну від державної монополії, здатна забезпечити конкуренцію, яка є природним механізмом підвищення якості, зниження корупційних ризиків і стимулювання професійного розвитку. У країнах Європейського Союзу функціонування приватного експертного сектору давно стало нормою, що забезпечує рівноправність сторін у процесі, мультиваріативність доказів, можливість залучення альтернативних думок і реальну можливість перевірки помилкових або недостатньо обґрунтованих державних висновків. Для України, яка проголосила курс на європейську інтеграцію, така модель є не лише бажаною, а й необхідною передумовою формування сучасної правової системи.

Наукова новизна наданих висновків полягає у комплексному обґрунтуванні ролі приватної судово-медичної експертизи як каталізатора системної реформи, здатного

докорінно змінити баланс у сфері експертного забезпечення правосуддя. На відміну від фрагментарних підходів, запропоновано цілісне бачення, яке охоплює правові, організаційні, методологічні та етичні аспекти модернізації. Зокрема, доведено, що створення конкурентного експертного ринку може стимулювати не лише зростання якості приватних висновків, а й суттєве оздоровлення державної системи – через необхідність відповідати підвищеним стандартам, відновлювати довіру суспільства та демонструвати науково обґрунтовані результати.

Практичне значення отриманих висновків полягає в тому, що вони можуть стати основою для вдосконалення законодавства у сфері судово-медичної експертизи, формування нової судової практики щодо оцінювання експертних висновків, запровадження прозорих механізмів контролю та створення умов для розвитку приватного експертного сектору. Вони також можуть бути використані в роботі адвокатів, судів, медичних закладів та страхових компаній для більш ефективного залучення незалежних експертів і забезпечення змагальності сторін.

Таким чином, приватна судово-медична експертиза не є альтернативою державній, а стає її необхідним партнером у створенні сучасної, справедливої та науково-обґрунтованої експертної системи. Її інтеграція у національну модель правосуддя може стати ключовим кроком до формування відкритого експертного ринку, встановлення рівних процесуальних прав сторін, утвердження принципів доказової медицини та зміцнення правової держави в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ярослав Ю.Ю., Голубенко О.М., Назаров О.А. Концептуальні основи розвитку української судової експертизи в контексті євроінтеграційних процесів / Ю.Ю. Ярослав, О.М. Голубенко, О.А. Назаров. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці: Електронний журнал / [редкол.: Назаров О. А. (голов. ред.) та ін.]. К., 2024. № 1 (24). Дата публікації: 13.05.2024. URL: <https://cutt.ly/GeeZtiGl> (дата звернення: 13.05.2024), <https://doi.org/10.53672/ej.1.2024.01>
2. Григоренко Ю.С. Судова експертиза державна vs приватна. Yur-gazeta.com. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/sudova-ekspertiza-derzhavna-vs-privatna.html>
3. Григоренко Ю.С. Судова експертиза: державна vs приватна. UNBA.org.ua. URL: <https://unba.org.ua/publications/10268-sudova-ekspertiza-derzhavna-vs-privatna.html>
4. Сенюта І.Я. Актуальні проблеми судово-медичної експертизи в медичних справах. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року) С. 113-116 URL: https://library.dmed.org.ua/uploads/files/2025-03/1742919531_senuta-i_ya_-aktualni-problemy-sudovo-medychnoi-ekspertyzy-v-medychnykh-spravakh_639cc217-110e-4720-b4f2-999ace1974b5.pdf
5. Кобилянський О.Л., Ергард Н.М. Перспективи впровадження приватної судово-медичної експертизи в Україні. Dictum Factum. 2024. №2(16). С. 253-257. URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/362/325>
6. Костенко Є.Я., Телендій А.А. Проблеми та перспективи розвитку інституту судової експертизи в Україні. Держава та регіони. 2024. №2. С. 148-152. URL: [\[http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2024/23.pdf\]](http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2024/23.pdf)(http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2024/23.pdf)
7. Григоренко Ю.С. Криміналістичні експертизи приватними експертами: міфи vs реальність. Protocol.ua. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalistichni_ekspertizi_privatnimi_ekspertami_mifi_vs_realnist_2024_2025/